

AD FONTES MUSICES K PRAMENŮM HUDBY

Hudobný poklad skrytý v sliezskych, spišských a šarišských rukopisoch:
Matthäus Apelles von Löwenstern (1594–1648) a jeho dielo

Peter Ján Martinček

Zvukné protestantské chorály upravené Johannom Sebastianom Bachom (1685–1750) ako *Christe, du Beistand deiner Kreuzgemeine* (BWV 275), *Heut' ist, o Mensch, ein grosser Trauertag* (BWV 341), *Mein' Augen schliess' ich jetzt* (BWV 378), *Nun preiset alle Gottes Barmherzigkeit* (BWV 391), *Schaut, ihr Sünder!* (BWV 408), *Singt dem Herrn ein neues Lied* (BWV 411), či *Wenn ich in Angst und Not* (BWV 427) sú v evanjelickom prostredí dôverne známe. Málokto však vie, že za pôvodnými chorálovými textami a melódiami sa skrýva sliezsky skladateľ pôsobiaci v okolí Vroclavu – Matthäus Apelles von Löwenstern (1594–1648). Životný príbeh syna sedlára, ktorý sa vypracoval do vysokého spoločenského postavenia

je akoby príbeh z rozprávky. Najvyšším ocenením pre neho bol šľachtický titul získaný okrem štátnických zásluh aj za hudobné zručnosti. Záver jeho existencie ale nebol až taký idyllický, v roku 1648 nakoniec zomiera v bolestiach na podagra.

Jeho polychorické a viachlasné diela zneli prostredníctvom evanjelickej liturgie v Sliezsku, čo je však dôležitejšie, formou rukopisných odpisov sa rozšírili do blízkych protestantských enkláv. Hudobnými prameňmi máme doložený výskyt hlavne smerom na východ Európy na Spiš, Šariš (dnes územie Slovenska) a v pár exemplároch tiež do Sedmohradská (dnes územie Rumunska). Iný osud mala jeho tlačena produkcia, z ktorej pochádzajú spomenuté chorálové melódie.

Tá bola obľúbená primárne smerom na západ, v centre reformácie, na území dnešného Nemecka.

Fruelings Mayen (1644, 1678)

Okrem ojedinelých kompozícií a básní určených na špeciálne príležitosti predstavuje Fruelings Mayen jedinú rozsiahlejšiu tlačenu hudobnú výpoveď toho skladateľa. Samostatne je dostupná prostredníctvom dvoch vydání, Vroclavského z roku 1644 (RISM A/I/L 2755) a pre autora posmrtného Kielskeho vydania z roku 1678 (RISM A/I/L 2756). Matthäus Apelles, v roku 1644 pôsobil už v pozícii sekretára cisára, v neako správny humanistický učenec dokladuje svoje praktické znalosti poézie a hudby

Geistliche Oden.

4. CANTUS.

Christe Du Beystandh/c.

ALTUS. %

TENOR. %

BASSUS. %

Christe du Beystand deiner Kreuz-Gemeine/
Eyle mit Hülf vnd Rettung vns erscheine /
Steuere den Feinden; ihre Blutt-Getriche
Rache zu nichte. :/:
Strecke doch selber für vns arme Kinder/
Wehre dem Teuffel/ seine Rache verhinder/
Alles was kämpffet wider deine Glieder
Stirge darnieder. :/:

Friede

Fruelings Mayen (Breslau, 1644), M. Apelles von Löwenstern: *Christe, du Beistand deiner Kreuzgemeine*, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, sign. Mf. 21846, f. 22v.

C.L. XVIII. 6. Danckes dem Herrn, in 2. Theil. 1. Theil.

M. Apelles von Löwenstern: *Dancket dem Herrn, Bassus 2 Chori*, Staatsbibliothek Berlin, Sig. Bohn. ms. mus. 168b, 1 f.

Zhruba tri desiatky duchovných piesní majú text v antických časomierach a prinášajú dokonale intelektuálnu výpoveď renesančného umelca túžiaceho oslavovať Boha. Okrem náboženského charakteru má tlač aj pragmatické poslanstvo. V podobe početných venovaní obsahuje dôležité poďakovanie svojim sponzorom a známym zo šľachtického dvora.

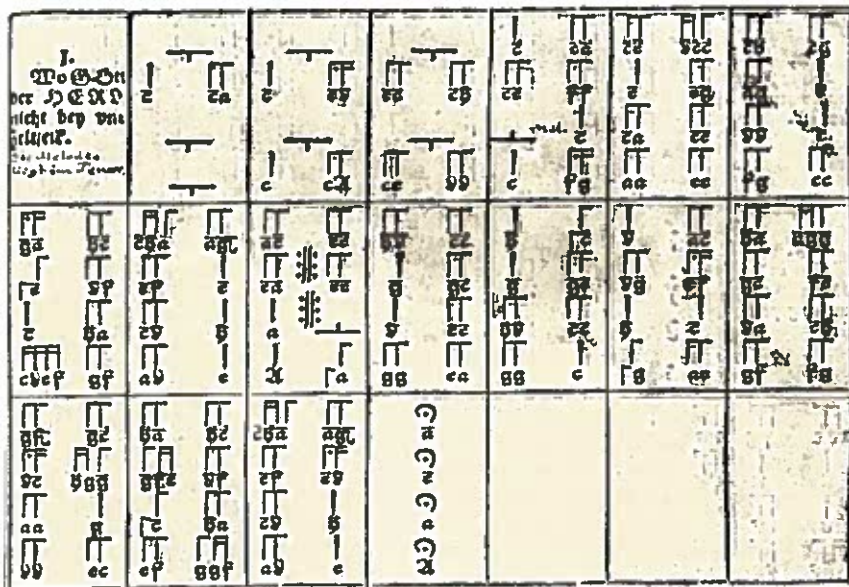
Zaujímavé je, že *Fruelings Mayen* boli zakomponované do ďalšej hudobnej tlače, *Geistliche Kirchen und Haus Musik*, vydanéj taktiež vo Vroclave v roku 1644. V zhruba 950-stranovej publikácii majú svoje miesto hneď na začiatku. Použité boli s veľkou pravdepodobnosťou tie isté tlačové dosky, nakoľko optická podoba oboch vroclavských *Fruelings Mayen* je úplne totožná. Preto ale vyšli tlačou v tom istom roku dvakrát zatiaľ ostáva záhadou.

Práve vďaka *Fruelings Mayen* neupadol neskôr M. Apelles von Löwenstern v protestantskom prostredí do úplného zabudnutia. Na niekoľko storočí však bola opomenutá iná, umelecky významne hodnotná časť jeho tvorby – viachlasné a viacborové kompozície písané technikou *cori spezzati*. Boli komponované a predvádzané na cirkevné sviatky, pravdepodobne pre niektoré vroclavské evanjelické spoločenstvo stretávajúce sa v tom čase v troch kostoloch – sv. Alžbety, sv. Márie Magdalény a sv. Bernardína. Čo je zaujímavé, zachovali sa výhradne v rukopisnej podobe.

Nová nemecká organová tabulatúrna notácia

Najrozšírenejšou hudobnou notáciou v protestantskom prostredí koncom 16. a v prvej polovici 17. storočia bola nová nemecká organová tabulatúrna notácia. Napriek tomu, že je ľudovo nazývaná aj ako *Ammerbachova tabulatúra*, Nikolaus Elias Ammerbach (c. 1530–1597) z veľkou pravdepodobnosťou nebol jej autorom. Zaslúžil sa „len“ o jej všeobecné rozšírenie prostredníctvom svojich hudobných tlačí *Orgel oder Instrument Tabulaturbuch* a *Ein neu kunstlich Tabulaturbuch*. Vydané boli v rokoch 1571 (RISM A/I/L 937), 1575 (RISM A/I/L 938) a 1583 (RISM A/I/L 939). Čisto písomná hudobná notácia síce bola pôvodne vymyslená a používaná pre zápis inštrumentálnej hudby ale neskôr plní aj iný účel. Stala sa bežnou pre zápis vokálnych viachlasných, či polychorických skladieb, takzvané intavolácie.

Postupne si získala veľkú obľúbenosť u dobových odpisovačov, hlavne kvôli svojej prehľadnosti a úspornosti. Zhruba 250-taktové kompozície bolo možné zapísať na dve fóla. Organisti mlestných kostolov navzájom od seba odpisovali kompozície rôznych autorov z rukopisných a tlačených predloh. Zoraďovali ich podľa vlastného kľúča, väčšinou podľa cirkevného roka. Niektoré tabulatúrne zborníky obsahovali až dve stovky skladieb. Okrem pozitív prináša tabulatúrna notácia aj isté nevýhody. Výrazné sú po

Orgel oder Instrument Tabulatur (Leipzig, 1571), Anonym: Wo Gott der Herr, British Library, sign. K.1.c.16, f. 14r.

niekoľkých storočiach, kedy pôvodní odpisovači už nie sú medzi nami. Tým, že tieto tabulatúrne zborníky slúžili pre sprievod vokálneho, prípadne vokálo-inštrumentálneho telesa samotným organistom, neobsahujú vždy kompletný zápis diela. Časté sú redukcie hudobnej, či textovej zložky. Vo svojej dobe boli tieto tabulatúrne zborníky samozrejme doplnené príslušnými hlasovými zošitmi a inštrumentálnymi partami, ale tie sa počas nasledujúcich storočí stratili. Dnes preto v istých prípadoch nedokážeme zistiť pôvodné znenie skladby. Obzvlášť výrazné je to pri výhradne rukopisne zachovaných kompozíciách.

Vroclavské rukopisné pramene

Ak by muzikológ Emil Bohn koncom 19. storočia nezačal výskum hudobných tlačí a rukopisov zachovaných vo vtedajšej *Staatsbibliothek zu Breslau* vo Vroclave, ostal by možno M. Apelles von Löwenstern navždy len skladateľom krátkych duchovných piesní. Bohnov výskum zbierok z troch hlavných evanjelických kostolov odhalil až okolo tridsať ďalších kompozícií tohto skladateľa. Dnes sa celá táto zbierka nachádza v Nemecku v *Staatsbibliothek zu Berlin*, kde bola prenesená pravdepodobne počas druhej svetovej vojny ako vojnová korisť. Kompozície M. Apellesa von Löwensterna v tejto zbierke sú zachované v rukopisnej podobe, pričom väčšina je písaná vlaczborovou technikou. Oproti jednoduchým maximálne päťhlasným úpravám duchovných piesní znamenal Bohnov objav veľký zvrät v pohľade na skladateľské schopnosti tohto autora. Diela sú sústredené do niekoľkých signatúr, najviac z nich je v Bohnom vytvorenej autorskej kolekcií *Sig. Bohn ms. mus.* 168 obsahujúcej až dvanásť kompozícií. Práve ona, nesúca v Bohnovom katalógu aj meno M. Apellesa von Löwensterna, je veľmi dôležitým primárnym prameňom. Ok-

rem tabulatúrnych redukcií má totižto väčšina diel príslušné vokálne a inštrumentálne party. Aj keď sa pravdepodobne nejedná o autografy, jednotlivé skladby obsahujú najdôkladnejší rozpis inštrumentára používaného pri dobovom predvádzaní diel. Okrem dychových nástrojov ako sú klariny, cinky a trombóny boli diela intepretované aj husľami, violami, či violonom, samozrejme so sprievodom organu, respektíve *bassa continua*. Mimo autorskej kolekcie nachádzame vo *Vroclavských rukopisných prameňoch* aj iné signatúry s kompozíciami M. Apellesa von Löwensterna. Sú v nich obsiahnuté tabulatúrne intavolácie alebo samostatné hlasové zošity. Zápisy polychorických skladieb v novej nemeckej organovej tabulatúre sú na rozdiel od tých levočských často zredukované len do kostrových hlasov – sopránu a basu. To nám napovedá, že zborníky s veľkou pravdepodobnosťou slúžili výhradne na sprievod vokálneho telesa organistom.

Kompozície zachované v Levočskej a Bardejovskej zbierke hudobní

Šírenie tvorby M. Apellesa von Löwensterna smerom na územie dnešného Slovenska sa dá zdokumentovať pomocou dvoch rukopisných prameňov – *Levočskej a Bardejovskej zbierky hudobní*. *Levočskú zbierku hudobní* môžeme momentálne skúmať na chóre Ev. a. v. kostola v Levoči. *Bardejovská zbierka hudobní* je dnes uložená v *Széchenyho knižnici* v Budapešti. Prevezená do Maďarska bola na základe dohody z 2. júla 1914, kedy bola odkúpená Ministerstvom vnútra Uhorska za 30 000 zlatých.

Súčasťou *Levočskej zbierky hudobní* je šesť tabulatúrnych zborníkov obsahujúcich intavolácie. Vznikali zhruba v prvej polovici 17. storočia. Spolu obsahujú približne 1100 zápisov rôznych skladieb od dobových hudobníkov. M. Apelles von Löwenstern sa oc-

tá v spoločnosti autorov ako Melchior Vulpius (c. 1570–1615), Hieronymus Praetorius (1560–1629), Bartholomäus Gesius (c. 1562–1613), Heinrich Schütz (1585–1672) Samuel Scheidt (1587–1654) a iných. Často však nachádzame v zborníkoch anonymné diela bez uvedenia autora. V levočskej zbierke sa zachovali aj početné hlasové zošity úzko súvisiace s tabulatúrnymi zborníkmi. Celkovo je M. Apelles von Löwenstern reprezentovaný 27 kompozíciami, z nich 7 je iba fragmentmi.

Bardejovská zbierka hudobníň má vo svojom repertoári 11 jeho skladieb. Výhodou týchto primárnych prameňov je, že ide prevažne o hlasové zošity. Vytvárajú tak ideálne hudobné doplnenie ku levočským tabulatúrnym partitúram. Autenticita rekonštrukcie často závisí práve na dochovaných hlasových zošitoch, nakoľko obsahujú celé znenie textu a jeho presnú pozíciu a väzbu na konkrétne tóny.

Ak sa pozrieme na obe zbierky, veľmi zaujímavou pôsobí 16 kompozícií M. Apellesa von Löwensterna, ktoré sú podľa momentálneho stavu bádania unikátnym výskytom. V prípade rukopisných primárnych prameňov musíme mať na zreteli, že zapisovateľ sa mohol veľmi jednoducho pomýliť a odpísať zlé meno. Stalo sa tak v prípade dvoch skladieb, kedy M. Apellesovi von Löwensternovi boli nesprávne pripísané skladby Heinricha Hartmanna (c. 1580–1616) a Michaela Praetoria (c. 1571–1621). Na druhú stranu takto vysoký počet skladieb nás nabáda pri generálnom tvrdení o zle priradenom autorstve k opatrnosti. Odklad ale boli tieto kompozície odpísané?

Záver

Vnútoraná potreba ľudstva poznať a tým pádom objavovať svoju históriu nám dovola nahliadnuť do prvej polovice 17. storočia. Tlačené a rukopisné primárne pramene nám rozprávajú príbeh jednej významnej osoby – všestranne vzdelaného humanistu M. Apellesa von Löwensterna. Tak ako to v hudobnohistorickom bádani býva, dej je opradený tajomstvami a otázkami bez jasných odpovedí. Na niektoré sa ich časom podarí získať, iné ostanú ukryté a zabudnuté v čase.

Je pozoruhodné, že pri dôležitej štátnej funkcii sa M. Apelles von Löwenstern dokázal venovať vlastnej, kvalitnej hudobnej produkcii aktívne predvádzanej vo významnom meste akým bol Vroclav. Tri dochované rukopisné zbierky nám prinášajú spolu takmer 60 viachlasných kompozícií tohto autora. Na základe zápisu v tabulatúrnych zborníkoch a hlasových zošitoch je možná rekonštrukcia väčšiny z nich.

Hudobná tlač *Fruelings Mayen* ukazuje okrem hudobných aj poetické zručnosti M. Apellesa von Löwensterna, ktoré oslovili neskorších významných protestantských skladateľov. Niektoré kompozície sú známe dokonca až dodnes a spievajú sa pri evanjelických bohoslužbách.

M. Apelles von Löwenstern: *Lobe den Herren meine Seele*, Knížnica na chóre Ev. a. v. kostola v Levoči, sign. 13992 (3A), f. 261v.

Odporúčaná literatúra:

BOHN, Emil.: *Die musikalischen Handschriften des XVI. – XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau*. Commissions-Verlag von Julius Hainauer, Breslau 1890.

Hulková, Marta: *Levočská zbierka hudobníň*. 1, 2 zv. [Diss.], Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava 1985.

Hulková, Marta: *Stredoeurópske súvislosti šiestich rukopisných organových tabulatúrnych zborníkov z čias reformácie pochádzajúcich z územia Spiša*. In: *Musico-logica Istropolitana X – XI*, STIMUL, Bratislava 2013, s. 187–224. ISBN 978-80-8127-084-0.

Martinček, Peter J.: *Matthäus Apelles von Löwenstern (1594–1648) a jeho kompozície v Levočskej a Bardejovskej zbierke hudobníň*. [Diss.], Filozofická fa-

kulta Univerzity Komenského, Bratislava 2016.

Martinček, Peter J.: *Reconstruction problems of 17th-century musical compositions written in new German organ tablature notation, with specific examples from Levočská zbierka hudobníň*. In: *SGEM 2014 conference on arts, performing arts, architecture and design*, Vol. 1, SGEM 2014, s. 43–50. ISBN 978-619-7105-30-08

Murányi, Róbert Á.: *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld*. Gudrun Schröder Verlag, Bonn 1991. ISBN 978-39-2619-61-6. ■

Text tohoto príspevku, stejně jako všechny články tohoto seriálu o pramenech k dějinám hudby, vznikly ve spolupráci s výzkumným centrem Musica Rudolphina.